

Dialog mətn komponentləri arasında eynizamanlıq münasibəti (Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında)

Sürəyya Xanlar qızı Məmmədli

BSU-nun fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı

E-mail: quliyevasura@mail.ru

Rəyçilər: filol.ü.f.d., dos. N.S. Novruzova,
filol.ü.f.d., dos. T.Ç. Şükürlü

Açar sözlər: dialog mətni, məntiqi-semantik əlaqə, zaman bağlılığı, eynizamanlıq, zaman zərfləri, bağlayıcılıq

Ключевые слова: диалогический текст, логико-смысловая связь, временная связь, одновременность, наречия времени, союзы

Key words: dialogical text, logical-semantic connection, temporal connection, simultaneity, adverbs of time, conjunctions

Dialog mətnin struktur xüsusiyyətləri və belə mətnlərin komponentləri arasında məzmun əlaqəsi haqqında istər rus, istərsə də dünya dilçilik ədəbiyyatında araşdırmalar var. Bu sahənin öyrənməsi rus dilçiliyində XX əsrin 60-cı illərində aktuallaşdı və N.Y.Şvedova (Н.Ю.Шведова, 1960), Svetoqor (Святогор, 1960), Markina (Маркина, 1973), Alimuradov (Алимурадов, 1981), Azərbaycan dilçiliyində isə 70-80-ci illərdə F.Ağayeva (1987), N.S. Novruzova (2018), V.İbişova (2018) və s. tədqiqatları ilə aktuallaşdı.

Dialog mətnində komponentlər arasında məntiqi-semantik və məzmun əlaqəsinin öyrənilməsi dilçiliyimizdə hələ də aktuallığını saxlamaqdadır. Bilirik ki, dialog mətni çevik və sürətli replikalara ilə də seçilir. "Dialog hər hansı bir adi və ya iş mövzusunda kəskin və sürətli bir söhbətdir, mübadilədir, söz mübadilənin hər bir hissəsi bir replikadır və bir replika digəri tərəfindən qiymətləndirildiyi zaman nisbətən sürətli bir söz mübadiləsidir; Burada mübadilə əvvəlcədən müzakirə edilmədən baş verir; komponentlərin çoxu əvvəlcədən qurulmur; replikalara qurulmasında uyğunluq yoxdur və onlar son dərəcə qısaadır" (6, s. 76). Göründüyü kimi, dialog mətnin qurulması prosesi müsahiblərin canlı söhbəti zamanı formalaşır. Belə mətnlərin qısa, lakonik və emosional xarakteri də bununla bağlıdır.

Dialog mətninin qurulması müəyyən dərəcədə replikalara arasında məzmun əlaqəsindən də asılıdır. Bu əlaqə formaları zaman, aydınlaşdırma, qarşılaşdırma, müqayisə, səbəb-nəticə münasibətləri əsasında qurulur.

1.1. Dialog mətnində məna əlaqələri. Məndəki məna əlaqələri bir-biri ilə bağlıdır və bəzən bir məndə bir neçə əlaqə tipi işləyə bilər: "Mətnin məna koqeziyasının öyrənilməsində çox vacib olan bir məqamı qeyd etməmək mümkün deyil. Heç bir qarşılıqlı məna əlaqəsi komponentlər arasında təmiz olaraq, digərlərindən təcrid olunmuş şəkildə işləmə məqamına malik deyil. Həmişə bir məna əlaqəsinin üzərinə bu və ya başqa dərəcədə başqa məna tipləri əlavə edilir. Bundan əlavə, çoxkomponentli mətnlərdə heç də bir məna əlaqəsinin mətnin əvvəlindən sonunadək özünü göstərməsi vacib deyil. Bir məndə müxtəlif tipli məna əlaqələri reallaşsın bilər (1, s. 197).

1.2. Mətn komponentləri arasında eynizamanlıq münasibəti. "Məntiqilikdən bütövlüyə doğru inkişaf" prinsipi mətnin məzmun problemini həll etməyə imkan verir. Tədqiqatçılar bu xüsusda qeyd edirlər ki, sözügedən məntiqi-semantik əlaqələr aşağıdan yuxarıya doğru inkişaf

etdikcə mətn tərkib və məzmun baxımından daha da zənginləşir (1, s. 213).

Nitq zəncirini əmələ gətirən cümlələr mətn həlqəsinin hər bir üzvü ilə sıx əlaqədə olur və nəinki özündən əvvəlki və sonrakı, həm də mətnin ümumi semantikasının bir hissəsi kimi bir çox cümlələr əvəzlilər (xüsusilə, işarə əvəzliləri) vasitəsilə bağlılıq yarada bilər. “Əlaqəlikdən danışarkən mətnin məntiqi-semantik bütövlüyünü təmin edən semantik əlaqə növləri, fikir əlaqəsinin və məndaxili əlaqənin formaları (implicit və eksplisit), lokal və qlobal əlaqələr, məntiqi əlaqələrin növləri və mətnin kateqoriyalarına diqqət yetirməyi zəruri hesab edirik. Semantik əlaqə əsasında düzələn mətnlər zaman, məkan, tərz, səbəb-məqsəd və nəticə məzmunlu olması ilə fərqlənir. Fikir əlaqəsi məndəki cümlələrin strukturu, intonasiya, bağlayıcı və bağlayıcı sözlər, xüsusiləşmələr, söz sırası və paralel vasitələrlə gerçəkləşir (7, s. 17).

Mətn komponentləri arasındakı mənə münasibətlərinin bir tipi *eynizamanlılıq* münasibətidir. Müxtəlif komponentlərin təsvir etdiyi hadisələr bu halda eyni zamanda baş vermiş olur. Eynizamanlılıq münasibəti sanki, informasiya qəbulu zamanı ayrı-ayrı komponentlərin özü ilə gətirməli olduğu xətti səciyyəni inkar edir. Adətən belə informativ quruluşlar resipiyent tərəfindən bir bütöv şəkildə, bir tam şəkildə qəbul edilir. Mətnin komponentləri arasında zaman münasibətləri onun komponentlərini əlaqələndirən çox önəmli vasitə sayılır, zaman münasibəti eynizamanlılıq və ardıcıl zaman formalarına ifadə oluna bilər. Eynizamanlılıq münasibətində komponentlərdə təsvir olunmuş hadisələr eyni zaman ölçüsü ilə hüdudlanır, vahid zaman ərzində baş verir.

Azərbaycan dilində eyni zaman münasibəti heç bir formal göstəricidən istifadə edilmədən formalaşa bilər. Belə zaman münasibəti yalnız intonasiya ilə ifadə olunur. Belə sadalayıcı, paralel cümlələr olan mətnlərdə mütləq ümumiləşdirici cümləyə ehtiyac duyulur.

Bəzən mətnlərdəki zaman məsafəsi daha yaxın olur və eynizamanlılıq yaranır. Mətnlərdə zaman ardıcılığı daha çox mətnləri məntiqi cəhətdən bağlayır. Məsələn:

— *Qurtardı! Hər şey qurtardı! Neçə ildən bəri Umudun ürəyini titrədən xoşquluq hisslər də qurtardı! (İ. Məlikzadə.), Və ya: Şükufə uzun müddət özgə bir planetə düşdüyünü zənn elədi. Bakı başqa planetdə qaldı. Həyat da orada qaldı. Işıq da orada qaldı. (Ə. Əylisli).*

2.1. Məndə zaman münasibətlərini yaradan vasitələr. Mətnin tərkibindəki komponentlərin zaman münasibətləri zaman zərfləri, zaman mənalı leksik vasitələr, zaman şəkildələri və zaman mənalı digər vahidlərin vasitəsi ilə reallaşır:

Üzrünün möhkəm olmadığını dərk edəndə ləbbeyk çaşbaş qaldı, bilmədi neyləsin. Sonra özünə cəsarət verdi:

— *“Açıqca deyirəm itib. Xalçanı kəsəndə həyatə qoymuşdum, bilmirəm kim götürüb... Bərkə qalar, pulunu çıxсын... (Anar)*

Başqa bir misala baxaq:

— *Anası bir il bundan qabaq rəhmətə getmişdi. Ömür vəfa eləmədi ki, atasının şad xəbərini alsın. Arvadı basdırandan iki həftə sonra Nemətə atasının bəraət kağızını təqdim elədilər (Ağagünlü).*

Mətnin bütövlükdə progressiyasına xidmət edən ən effektiv vasitə kimi komponentlər arasındakı ardıcıl zaman münasibətini qeyd etmək olar. Ardıcılıq mənası zamanla sıx bağlıdır, ona görə də məntiqi ardıcılıqla, zaman ardıcılığı birlikdə çıxış edir.

Zaman münasibəti ilə məzmun əlaqəsinin yaranması ingilis dilində də aparıcıdır. İngilis dili materiallarına diqqət edək:

In your country there are mountains? With that name surely there are mountains, Primitivo asked politely to make conversation. He was embarrassed at the drunkenness of Pablo.

Many mountains and very high.

And are there good pastures?

Excellent; high pasture in the summer in forests controlled by the Governmet (E.Hemingway).

Sizin ölkənizdə dağlar varmı? Bu adla əlbəttə ki, var deyər Primitivo söhbəti başlamaq üçün nəzakətlə soruşdu. O Pablonun sərxoşluğundan tutuldu.

Çoxlu dağlar və özü də çox hündür dağlar var.

Və yaxşı otlaqlar varmı? Gözəl; hökumətin nəzarətində olan meşələrdə yayda hündür otlaqlar var.

2.2. Dialoq mətnində zaman münasibəti yaradan söz və ifadələr. F. Ağayeva yazır: "Məlumdur ki, söhbət, adətən, müsahiblərdən birinin ifadə tərzinin başqasının ifadə tərzilə əvəz olunması şəklində baş verir. Ona görə də müsahiblərdən hər biri özündən əvvəlki ifadəyə qarşı çox tezliklə öz reaksiyasını, münasibətini bildirməyə məcbur olur. Onlar üçün düşünüb-düşünməyə vaxt olmadığından fikri formalaşdırmaq və onu dil vasitələri ilə ifadə etmək prosesi təxminən eyni zamanda mümkün olur" (3, s. 53).

Mətnə zaman münasibətləri, zaman ardıcılığı əvvəl, sonra zərfləri ilə də yarana bilər. Azərbaycan dili materiallarına nəzər salaq:

Elə ki, oturdun inəyin böyründə, başla əmcəyi iki əlli masaj eləməyə. Əvvəlçə altdan yuxarı, sonra da üstdən aşağı... o qədər ki, inək lap xoşhallansın Sağ. Tez-tez, bir dəqiqədə azı yüz-yüz iyirmi dəfə bas... -Elə niyə, Hürü baçı. -Necə niyə? Onda inəyin əmcəyində bir damcı da qalmaz. -Bıy! -Nə var yenə, Əsmər xala? - A bala, bəs buzov? -Nə buzov...? -Bəs buzov? Ac qalmazmı heyvan? (İ. Hüseyinov).

Mətnə əvvəlcə, sonra, onda sözləri mətn daxili məzmun əlaqəsi və eynizamanlıq münasibəti yaratmışdır.

İngilis dilində də oxşar xüsusiyyətlərə rast gəlirik:

— *It hit you then and you know it and so why lie about it? You went all strange inside every time you looked at her and every time she looked at you. So why don't you admit it? All right, I'll admit it. And as for Pillar, pushing her on to you, all Pillar did was be an intelligent woman. She had taken good care of the girl and she saw what was coming the minute the girl came back into the cave with the cooking dish.*

So she made things easier. She made things easier so that there was last night and this afternoon. She is a dammed sight more civilized than you are and she knows what time is all about. Yes, he said to himself, I think we can admit that she has certain notions about the value of time. She took a beating and all because she did not want other people losing what she'd lost and then the idea of admitting it was lost was too big a thing to swallow. So she took a beating back there on the hill and I guess we did not make it any easier for her (E. Hemingway).

— *Bu sənə sonra toxundu və sən onu bilirsən, və bu barədə yalan əbəs deyilmi? Hər dəfə sən ona baxanda və o sənə baxanda daxilinə nəsə bir qəribəlik hissi gəlir. Bəs sən niyə bunu etiraf etmirsən? Yaxşı. Mən etiraf edirəm. Və Pilara gəldikdə isə o, onu sənə tərəf itələməklə hər bir şeydə özünün ağıllı qadın olduğunu sübut etdi. O, qızın qeydinə qalırdı və o hətta görürdü ki, qızın mağaraya bismiş xörəklə qayıdacağı dəqiqə gəlir.*

Beləliklə, o hər şeyi asanlaşdırdı. O hər şeyi elə asanlaşdırdı ki, keçən gecə və bu günortadakılar baş verdi. O, səndən daha sivilizasiyalı görünüşə malikdir və o hər şeyin zamanını bilir. Bəli, o öz-özünə dedi. Fikirləşirəm ki, biz onu zamanın dəyəri haqqında müəyyən

anlayışları olduğunu etiraf edə bilərik. Onu üstələmək çətin idi və hamısı ona görə ki, o istə-mirdi ki, digər insanlar onun itirdiyini itirsinlər. Və sonra məğlubiyyət etirafı haqqında fikri həzm etmək çox çətinidir. Buna görə də o öz üstünlüyünü təpəyə geri gətirdi və mənə elə gəlir ki, biz elə etdik ki, bu onun üçün heç də asanlıqla olmadı.

Mətnə zaman bağlılığı zaman mənalı *sonra, dünən, günortadan sonra* ifadələri ilə reallaşmışdır. Gətirilən misalda və bağlayıcısı eynizamanlılıq münasibətini özündən əvvəlki və özündən sonrakı komponentlər arasında gücləndirir. Həm bu, həm də bundan əvvəlki misallarda bütün mətnin məzmunu bir vahid zaman əsasında qurulur. Öz təbiətinə görə eynizamanlılıq münasibəti təsvir edilən situasiyanın daha dərin, daha hərtərəfli nəzərdən keçməsinə təmin edir.

Bu mətnə zaman mənasının qrammatik ifadəsi yoxdur, lakin məntiqi ardıcılıq zaman qavramını da ifadə edə bilir. Mətnə zaman münasibəti *bircə an bundan əvvəl* ifadə ilə də ifadə edilib.

2.3. Dialoq mətnində zaman münasibəti yaradan qrammatik vasitələr. Zaman münasibəti mətnə müxtəlif qrammatik və leksik vasitələrlə reallaşır. Mətnə işlənən bağlayıcılar bu baxımdan daha fəaldır.”...

Müasir Azərbaycan dilində zaman münasibəti daha çox və bağlayıcısı ilə yaranır. Mətn komponentləri “və” bağlayıcısı ilə əlaqələnir və eyni zaman münasibətində formalaşır. Məsələn:

Azərbaycan dilində “və” bağlayıcısı *eynizamanlılıq mənası* ilə bərabər ardıcıl zaman münasibəti də yarada bilər: *O çiskinli sentyabr səhəri daxilindən baş qaldırmış o coşğun nikbinlik və xeyirxahlıq hissləri içində Əbdül Qafar zadə əllərini adəti üzrə arxasında birləşdirib geniş sinəsini daha da irəli verdi, üzünü yuxarı tutub bomboz payız səmasına baxdı, narın çiskin çeşməyinin şüşələrinə səpələndi və belə bir narın damcılı şüşə arxasından dünyaya baxmaq da o dəm Əbdül Qafar zadəyə ləzzət verdi... (Elçin)*

Verilən mətnə və cümlələr arasında zaman uyğunlaşması yaratmışdır, lakin bu kiçik zaman fərqlə ardıcıl gələn hadisələri ifadə edir.

Bağlayıcılar mətnə məntiqi-semantik bütövlüyü əmələ gətirən mühüm vasitələrdəndir. Mətnə bağlayıcılar müxtəlif informativ mərkəzlər arasında sintaktik əlaqə yaratmaqla yanaşı, məntiqi-semantik münasibətləri gerçəkləşdirir, dəqiqləşdirir və müəyyən yöndə inkişaf etdirir.

Mətn komponentləri arasındakı məna münasibətlərinin bir tipi *eynizamanlılıq* münasibətində müxtəlif komponentlərin təsvir etdiyi hadisələr eyni zamanda baş vermiş olur. Eynizamanlılıq münasibəti sanki, informasiya qəbulu zamanı ayrı-ayrı komponentlərin özü ilə gətirməli olduğu xətti səciyyəni inkar edir. Adətən belə informativ quruluşlar resipiyent tərəfindən bir bütöv şəkildə, bir tam şəkildə qəbul edilir.

Zaman mənası Azərbaycan dilində feli bağlama şəkilçiləri ilə də ifadə oluna bilər: *Onlar paltarlarını geyinib sahilə qayıdanda artıq dan yerinə səda düşmüşdü. Sabah nəsimi Kürün sahilinə çökmüş dumanı qovub uzaqlara aparırdı. Sahildəki ulğun kolları, yaşıl otlar, hətta cığırlar belə şelə bulaşmışdı. (İ. Şıxlı)*

Bu nümunədə *sahilə qayıdanda* feili birləşməsi bütün mətnə hadisələrin vahid zamanda baş verdiyini anladır, mətn üçün determinat üzv yerində çıxış edir.

MSB-də komponentlərin əlaqələnməsində və zaman mənasının yaranmasında zaman mənası ifadə edən *o zamanlar, o günlər, o vaxtlar, həmin vaxt, həmin gün* kimi ifadələr əsas məna çaları yaradır:

Göstərilən mətnə *o zamanlar* ifadəsi dörd dəfə işlənməklə paralellik və eynizamanlılıq yaratmışdır.

İngilis dilində *yes; of course; no* və s sözləri cavab cümlə kimi işlənir:

1.— I asked you the other day if you were going to write anything about Driffeld yourself and you said you weren't. Can I take that as definite?" — "*Certainly.*" (W.S. Maugham)

"— *Bu yaxınlarda mən səndən Driffeld barədə nəşə yazacağını soruşanda sən belə bir fikrin olmadığını söylədin. Sözlərini qəti cavab kimi qəbul edim?*" — Əlbəttə. Bu dialoqda *Certainly*-əlbəttə ədatı cavab cümlədir və itmiş hissə *that as definite* mətlə bərpə olunur.

Azərbaycan dilində zaman əlaqəsinin izlənilməsi nümunələrin böyük bir qismi danışq dilinə, şifahi nitqə aid nümunələrdə ifadə olunur.

Həm bağlayıcısının təkrar işlədilməsi fikirlərin bağlanmasına xidmət etdiyi kimi, ifadəyə də güc verir. Mətnin texniki təşkili zamanı bəzən bu bağlayıcının birinci tərəfinin işlədilməsinə ehtiyac duyulmur. Bu zaman bağlayıcının ikinci tərəfi cümlələrin bir-birinə bağlanmasına xidmət etmiş olur.

Bu cür məna münasibəti İngilis dili üçün xarakterikdir. Misallara nəzər salaq: ...what effect he might hope to produce upon *Rosemary*. *Rosemary* saw him always as a model of correctness... (F.S. Fitzgerald) - ...o Rozmaridə hansı təəssüratı yarada bilərdi. Rozmari həmişə onu dürüst biri kimi tanıyırdı.

Dialoq mətnləri bir nitq vahidi kimi mətnin məntiqi-semantik bağlılığı ilə yaranır. Belə mətnlərin yaranmasında və eləcə də mətnin məntiqi-semantik bütövlüyünün formalaşmasında müxtəlif vahidlər, anafirik, kataforik vasitələr, təkrarlar, deytik (işarəedici funksiyanı yerinə yetirən) elementlər və s. özünü göstərir. Bu münasibətlərin mətnə yaranmasında zaman mənalı söz və ifadələr, ədatlar, bağlayıcılar çox fəal iştirak edir. Bağlayıcılar, zərflər, determinatlar belə münasibəti yaradan əsas vasitələrdir. Eyni zamanda dialoq mətnlərində məzmun əlaqəsi zamanı hər hansı bir dil vahidi məntiqi-semantik qanunlara uyğun olaraq mətnə təkrarlanır və bu zaman məna ekspressivliyi yüksəlir.

Beləliklə, Azərbaycan və ingilis dillərində dialoji mətnə müxtəlif qrammatik və leksik vasitələr zaman münasibəti yarada bilir. Bu vasitələr mətnin komponentlərini eyni zaman və ardıcıl zaman çərçivəsində bağlamaqla semantik bütövlük yaradır.

Məqalənin aktuallığı. Dialoq mətninin qurulması müəyyən dərəcədə onun komponentləri arasında məzmun əlaqəsindən də asılıdır. Bu əlaqə formaları zaman, aydınlaşdırma, qarşılaşdırma, müqayisə, səbəb-nəticə münasibətləri əsasında qurulur. Dialoq mətninin öyrənilməsində bu əlaqələrin araşdırılması aktuallığını saxlamaqdadır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə dialoq mətnin qurulmasında zaman münasibətlərinin rolu ilk dəfə Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında müqayisəli şəkildə təhlil edilir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən filologiya ixtisası üzrə təhsil alan tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər. Eyni zamanda məqalə xüsusi kursların tədrisində, mətn sintaksisi üzrə yazılan dissertasiyalarda da faydalı ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev K.M., Məmmədov A.Y., Musayev M.M., Novruzova N.S. və b. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı: Mütərcim, 2012.
2. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Mütərcim, 1998.

3. Ağayeva F. Azərbaycan danışiq dili. Bakı, 1987.
4. Quliyeva D. R. Dialoji mətnlərdə kompressiya-sıxılma hadisəsinin təzahürü (Azərbaycan dili mətnləri əsasında). Sumqayıt Dövlət Universitetinin Elmi Xəbərləri, 2020, № 3, s. 20-26.
5. Бухбиндер В.А. О целостности и структуре текста // Вопросы языкознания» 1976, № 1, с. 43, с. 41-47.
6. Лосева Л.М. Синтаксическая структура целого текста. Одесса: Акад. Одесса, 1974, с. 360, 440 с.
7. Дресслер В.Д. Синтаксис текста М.: Наука, 1976, с.76, 413 с.
8. İbişova V. Azərbaycan dilində mətnlərin məntiqi-semantik bütövlüyü: Filologiya ü. fəls. dok. dis. avtoref. Bakı, 2018.
9. Kazımov Q.Ş. Mətnin qurulma texnikası və semantik strukturu / N. Novruzova. Mətn sintaksisi. Bakı: Təhsil, 2002, s. 8, s. 5-12.
10. Хомский Н. Язык и мышление. М.: Изд-во. МГУ, 1972, с. 24
11. Məmmədov A.Y. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi: Filol.ü.fəl. dok. ... dis. avtoref. Bakı, 2001, s. 49.
12. Manuscript of article published as: Khoo, C., & Na, J.C. (2006). 40, 157-228 // Christopher S. G. Khoo and Jin-Cheon Na. Semantic Relations in Information Science, p. 157
13. Novruzova N.S. Mətnin öyrənilməsində əsas yanaşmalar: nəzəriyyələr, mülahizələr, problemlər (türk dillərinin materialları əsasında). Bakı, 2018.
14. Закиев М.З. Синтаксический строй татарского языка. Казань: Акад. Казан, 1963, с.234, 309 с.

С.Х. Мамедли

Одновременная связь между текстовыми компонентами диалога (на основе азербайджанских и английских языковых материалов)

Резюме

В статье раскрываются внутренние контактные формы в формировании диалогического текста и средства их создания. Внутренняя связь текста – связь содержания реализуется с помощью различных средств. Эти связи строятся на основе отношения времени, типологии, выяснения, причинно-следственных связей, сравнения. В статье исследуются лексические и грамматические средства, создающие временные отношения в диалогических текстах на азербайджанском и английском языках. Отмечается, что одним из типов смысловых отношений между компонентами текста является отношение одновременности. События, описываемые различными компонентами, в этом случае происходят одновременно. Отношение одновременности как бы отрицает линейную характеристику, которую должны нести с собой отдельные компоненты при восприятии информации. Обычно такие информативные структуры воспринимаются реципиентом в целом виде, в одной полной форме. Отношения времени между компонентами текста считаются очень важным средством связи его компонентов. Отношение времени может быть выражено в одновременных и последовательных формах времени.

В отношениях одновременности описываемые в компонентах явления ограничены одной и той же мерой времени, протекают в пределах одного и того же отрезка времени. Наречия времени, слова и выражения, обозначающие время, суффиксы деепричастия времени создают в тексте одновременную связь и последовательное отношение времени. Единое время формирует содержательное единство между компонентами текста и обеспечивает внутреннюю связь текста. В статье анализируется отношение к одновременной связи на основе диалоговых текстов на азербайджанском и английском языках.

S.Kh. Mammadli

Simultaneous relationship between the text components of the dialogue (based on Azerbaijani and English linguistic materials)

Summary

In the article, internal contact forms and the means of their formation are analyzed in the formation of the text of the dialogue. The internal linkage of the text, content linkage are realized by various means. This relationship is based on the attitude of time, confrontation, clarification, cause-effect, comparison. The article explores the lexical and grammatical means of temporal connection in Azerbaijani and English dialogical texts. It is noted that one of the types of semantic relations between the components of the text is the relation of simultaneity or *simultaneous relationship*. In this case, events described by different components occur simultaneously. The simultaneous relationship seems to negate the linear characteristic that individual components should carry with them when perceiving information. Usually, such informative structures are perceived by the recipient as a whole, in one complete form. The time relations between the components of a text are considered to be a very important means of connecting its components. The time relation can be expressed in simultaneous and consecutive forms of time.

In the simultaneous relationship, the phenomena described in the components are limited to the same measure of time, they occur within the same period of time. Adverbs of time, words and expressions denoting time, suffixes of the adverbial participle of time create a simultaneous and sequential relation of time in the text. A single time forms a meaningful unity between the components of the text and provides an internal connection of the text. The article analyzes the attitude to simultaneous communication based on dialog texts in Azerbaijani and English languages.

Redaksiyaya daxil olub: 15.08.2021